

ПРЕДГОВОР

След краха на Наполеон през 1815 г. Британия се сдобила с неоспорима власт върху голяма част от земното кълбо. Франция, а и цяла Европа били изтощени. До обединяването на Германия имало още време, а Италия била все така разпокъсана. Русия постепенно се отдръпвала от Западна Европа. Народите на Испания и Португалия били ангажирани с делата на своя полуостров и с тропическите си владения отвъд океана. През следващите десетилетия много от великите европейски сили преживели революции и граждански бунтове, които довели до зараждането на нови нации. Единствено Великобритания излязла почти невредима от тези размирни години. Наблюдавала се небивала експанзия на англоезичните народи, дължаща се както на раждаемостта, така и на емиграцията.

Разривът между Великобритания и Америка вследствие на Американската революция не бил нито пълен, нито окончателен. Връзките от двете страни на Атлантика не само не били прекъснати, но дори се усилвали. Докато Америка се стараела да засели половината от Северноамериканския континент, Британия започнала да окупира и развива много други свободни части от земното кълбо. Кралският флот поддържал безпристрастен контрол върху океаните, защитавайки и двете общности от съперничеството и намесата на Стария свят.

Колонизацията на Австралия и Нова Зеландия и придобиването на Южна Африка от отслабената Холандия довели до появата на една нова и по-голяма Британска империя, все така разчитаща на морското си превъзходство и обхванала една пета от човешката раса. Начело на тази империя била кралица Виктория, най-дълго управляващият монарх в британската история. През този период на преден план излезли спорни въпроси, свързани с християнската етика и морал. Търговията с роби, от която Британия така безсрамно печелела в миналото, била възпирана

от кралския флот. Чрез един ужасен вътрешен конфликт, с цената на близо милион човешки жертви робството в Съединените щати било изкоренено, но най-важното било, че съюзът бил запазен.

Деветнайсети век бил епоха на решителна, напредничава, просветена и толерантна цивилизация. Трусовете в света, причинени от Френската и Индустриалната революция, отприщана след изобретяването на парния двигател и много други ключови открития, водели неумолимо към една демократична епоха. Избирателното право постепенно обхванало всички западноевропейски държави, така както намерило почва в Америка, докато на практика не станало универсално. Аристокрацията, която векове наред направлявала възхода на Великобритания, се сляла с останалата просперираща част от нацията. В Съединените щати партийната система и финансовото могъщество, което не познавало класови разлики, запазили обществената структура по време на икономическото развитие на Американския континент.

В същото време новата Британска империя, или Британската общност на нациите, била изградена на основата на националното съгласие и доброволното присъединяване на автономни държави под управлението на Короната. След смъртта на кралица Виктория вероятно изглеждало, че проблемите от изминалите столетия постепенно ще бъдат разрешени. Но междувремето в Европа засилващото се могъщество на тевтонската раса, дотогава възпирано от разделението ѝ или спъвано от остарелите средновековни системи, започнало да се налага с вулканична енергия. В последвалия сблъсък Великобритания и Съединените щати щели да се борят рамо до рамо в името на общата кауза.

У. С. Ч.
Чартуел
Уестърхем
Кент

10 февруари 1957 г.

ГЛАВА I

ПОБЕДОНОСНИЯТ МИР

След продължилата цяло поколение война мирът настъпил в Европа през лятото на 1815 г. Той щял да трае дълго, прекъсван единствено от граждански размирици и локални конфликти, без да се стига до избухването на повсеместен пожар, докато отишлата си епоха на френско надмощие не била сменена от ерата на германска експанзия. В революционните и Наполеоновите войни Британия изиграла героична роля. Делата, които обединили и ангажирали народа ѝ, най-после били довършени. Оттам насетне хората можели да вложат силите си, изпитани и закалени през двайсет и двете години на война, в развитието на огромните промишлени и търговски ресурси на Острова. Но оживеният свят на търговията и производството, както и нуждите и стремежите на масите от мъже, жени и деца, които се трудели в него, били непонятни за държавниците, управляващи страната непосредствено след битката при Ватерло. На сцената на английската политика настъпил застой. Торите, както можем да ги наричаме, макар не всички да се признавали за такива, държали здраво властта. Те били спечелили войната срещу Наполеон с подкрепата на военен кабинет, съставен предимно от членове на тяхната партия. Въплъщавали съпротивата срещу принципите на революционна Франция и агресивната мощ на Наполеоновата империя. Имали безброй поддръжници сред състоятелните и мислещи хора в цялата страна, които с презрение отказвали да си окачат партийния етикет, но въпреки това споделяли преобладаващите възгледи на торите. Смятали се за защитници не само на Острова, но и на почти безкръвния аристократичен ред, установен след Славната революция от 1688 г. Стъписани от френския терор, английските управляващи класи затворили умовете и редиците си за каквато и да било промяна.

Продължителните усилия били изтозили нацията. Възстановителният период продължил до 1830 г.

Ключовите фигури в управлението били лорд Ливърпул, лорд Касълрей, а след 1818 г. и херцогът на Уелингтън. Касълрей и Уелингтън превъзхождали значително останалите си колеги. Голяма заслуга за мира, на който Европа се радвала след падането на Наполеон, имали здравият разум и точната преценка на Уелингтън и сдържаната безпристрастност на Касълрей. Въпреки редицата неуспехи и някои неудачни военни решения, те извели страната на пътя към победата. Ливърпул бил син на Чарлс Дженкинсън, организатор на правителствения патронаж¹ при управлението на Джордж III и близък колега на Пит-младши. Той бил мъж със сговорчив характер, благ ръководител и приятен колега. От началото на войната с Франция почти непрекъснато заемал най-различни държавни постове. През 1812 г. станал премиер и в продължение на петнайсет години ръководил делата на кралството с такт, търпение и отстъпчивост.

Касълрей вече бил извървял пътя на своето политическо чиракуване като главен секретар по ирландските въпроси. В трудния период на преговори за обединение с Ирландия, когато инструментът на патронажа бил широко използван, той се сблъскал с най-тежките случаи на злоупотреба със служебно положение от XVIII в. Включен към военновременния кабинет като военен министър, Касълрей бил принуден да подаде оставка след на шумелия скандал с колегата му Канинг, довел до дуел между двамата в Пътни Хийт². През 1812 г. се завърнал в управлението като външен министър. Той станал архитект на коалицията, спечелила окончателната победа, и един от ключовите автори на мирните договори. Вътрешните работи не го интересували, а и не умее да излага своята далновидна външна политика с красноречието, което тя заслужавала. Касълрей не бил оратор. Хладният разум и спокойната му съсредоточеност били подплатени с надменност. Считал, че е под нивото му да информира обществеността открито за правителствените планове и мерки. В същото време бил водач на правителственото

¹ Правителствен патронаж – служби, давани с правителствени протекции. – Б. пр.

² Пътни Хийт – лондонски парк. – Б. пр.

мнозинство в Камарата на общините – пост, който рядко е бил заеман от по-неподходящ човек от гледна точка на личностните качества.

В Уелингтън всички виждали бляскавия генерал, който се изправил срещу Наполеон и го победил. Представата му за политиката била проста. Искал да обедини всички партии и да им вмени дълга да запазят съществуващия ред. Останалата част от кабинета се състояла от тори от най-долнопробния вид: лорд-канцлера и правосъден министър граф Елдън; Адингтън, вече виконт Сидмаут, навремето премиер, а понастоящем вътрешен министър; и граф Батхърст, секретар по въпросите на колонията, когото лорд Роузбъри описал като „една от онези странни рожби на политическата ни система, които заемат най-главо-замайващи постове, без да разбират нищо от работата“. Тези хора били започнали кариерата си под заплахата от световна революция. Единствената им цел в политиката била непоклатимата защита на познатата им система. Скованите им умове едва ли могли да проумеят предстоящите промени в английското общество. В правителството те се застъпвали за интересите на поземлената класа, за протестантското надмощие в Ирландия и за англиканството у дома. Касълрей бил специалист по външнополитическите, а Уелингтън – по военните въпроси. Останалите били посредствени политици, решени да вършат колкото е възможно по-малко работа колкото е възможно по-дълго време.

Предимството било на тяхна страна. Със своята морска и финансова мощ и твърдостта си Британия успяла да разгроми Наполеон. През лятото на 1815 г. страната и Касълрей били начело на Европа. От условията на европейските мирни договори, чието финализиране предстояло, зависел мирният живот на следващите поколения. Разтрогнатите или заплетени отношения между водещите страни трябвало да бъдат заменени от подредена система, а Франция – да бъде обезвредена за в бъдеще. Една международна структура трябвало да се издигне високо над бойните полета на нации, теории и класи. Договорите, които създали новия европейски ред, ангажирали Великобритания както никога преди това. Тя станала страна по споразумението

за новите граници на Франция, което лишавало реставрираните Бурбони от Саарланд¹ и части от Савоя². Френската територия била сведена до границите от 1789 г., а Прусия запазила позицията си на главна сила по поречието на Рейн. Цялата окупационна съюзническа армия в Североизточна Франция, наброяваща сто и петдесет хиляди души, сред които трийсетхилядни британски сили, била под командването на херцога на Уелингтън. Въпреки че торите, дори в деня на триумфа, се бояли от ангажменти, свързани с континента, Касълрей решил, че Франция ще бъде необходима за баланса на силите в Европа и британските интереси точно колкото Прусия, Австрия и Русия. Заедно с Уелингтън той застанал между Франция и отмъстителните ѝ неприятели. Неограничавани, Прусия, Австрия и Русия щели да си поделят германските държави, да наложат тежки мирни условия на Франция и да се бият едни с други за подялбата на Полша. Уравновесяващото влияние на Великобритания се превърнало в основа на мира в Европа.

През XVIII в. европейските сили нямали постоянна организация за консултации помежду си и отдавали малко значение на общите си интереси. Революцията във Франция ги принудила да се обединят срещу общата заплаха и сега те били решени да се държат заедно, за да предотвратят бъдещи военни конфликти. Вече съществувал съюз на четирите велики сили, които се били зарекли при необходимост да се събират и съвещават по европейските проблеми. В добавка на това бил създаден Свещеният съюз между тримата абсолютни монарси на континента – императорите на Русия и Австрия и краля на Прусия. Главната цел на това обединение била да се намесва във всяка част на Европа, където избухнала революция и в името на законността незабавно да я потушава.

Това никак не допадало на Касълрей. Той бил противник на всякаква намеса в делата на суверенни държави, без значение колко малки са те и доколко е либерален характерът на правителствата им. Макар в родината му да го окарикутурявали като

¹ Саарланд – германска провинция, граничеща на юг с Франция и на запад с Люксембург. – Б. пр.

² Савоя – историческа област в западната част на Алпите, която в днешно време обхваща части от Франция и Италия. – Б. пр.

реакционер, той не приемал континенталния деспотизъм. За него четиристранният алианс и Виенският конгрес били просто части от дипломатическия механизъм за дискутиране на европейските проблеми. От друга страна, австрийският канцлер Метерних и колегите му ги приемали като инструменти за запазване на съществуващия ред. Тези различия между великите сили отчасти се дължали на факта, че Великобритания имала парламентарно управление, което, макар и несъвършено, представлявало цялата нация. Европейските колеги на Касълрей служели на абсолютни монарси. Мощта на Великобритания като световна сила се крепяла на мащабната търговия и властта върху моретата. Стокообменът процъфтявал и се разраствал независимо от господстващите идеи в Европа. Нещо повече, управляващите ѝ класи, отдавна свикнали с обществените дебати, не споделяли абсолютистките блянове, вдъхновяващи, но и заблуждаващи европейските автократични дворове.

Въпреки тези различия, Виенският конгрес остава в историята като паметник на успеха на класическата дипломация. Преговорните процеси в него били изключително сложни. Не помалко от двайсет и седем отделни споразумения били сключени през първите шест месеца на 1815 г., в добавка към грандиозния окончателен договор на самия конгрес и още двайсетина други съглашения, подписани на различни места в същия период. Талейран, прочут с двуличието си и с това, че е предал собствения си император, все пак проявил твърдост и находчивост в намерението си да възстанови позицията на своята родина в Европа. Но според съвременните разбирания, именно Касълрей се откроява като гения на конференцията. Той съумял да помири противоположните възгледи и скромните му очаквания, че мирът може да се запази поне за седем години, се оправдали за петкратно по-дълъг период от време. В него бил възпътен – с всичките си достойнства и недостатъци – уравновесеният, безпристрастен подход към континенталните дела, който щял да се превърне в характеристика на най-добрите практики на британската външна политика още почти цяло столетие. След приключването на конгреса разцеплението станало неизбежно, но Касълрей постигнал още една победа преди разпадането му.

В рамките на три години от подписването на мирния договор британските войски се изтеглили от френска територия, дължимите обезщетения били изплатени, а Франция била приета като достойна за уважение нация в Европейския конгрес. Вследствие на това Уелингтън, освободен от военната си служба във Франция, постъпил на работа в кабинета на съвсем подходящата за него позиция главнокомандващ артилерията¹.

* * *

У дома пред правителството стояла деликатната и мъчна задача да осъществи икономическо преустройство, за която членовете му били във висша степен неподготвени. Разместването на пластовете, дошло с края на войната, и новите проблеми, свързани с напредъка на промишлеността, били отвъд възможностите на тези хора, неспособни да намерят лек или решение за тях. Великобритания вкусила плодовете и изпитала трудностите на индустриалната революция по-рано от съседите си. Тя овладяла нова сфера на могъщество и просперитет. В същото време množащите се маси в зле построените ѝ градове често живеели в нищета и страдания, които били причина за многобройни и съвсем основателни брожения. Преднината в техническо отношение се дължала на находчивостта и успехите на британските изобретатели и делови хора от осемнайсети век, а също и на основните залежи на въглища и желязо, разположени недалеч един от друг и в близост до брега. Морското превъзходство, ресурсите на колониалната империя и капиталите, натрупани от търговията, били хранителната среда на индустриалното развитие. Постепенно парните двигатели били впрегнати повсеместно в индустрията. В машиностроенето се използвали все по-усъвършенствани инструменти, което довело до огромен ръст в производството. Механизацията навлязла и в пряденето на памук и фабриките започнали да се разрастват с бързи темпове. Занаятчиията, който до този момент работел в

¹ Става дума за най-висшия военен пост във Великобритания по онова време – Master-General of the Ordnance (MGO), който отговарял за артилерията, инженерните войски, фортификациите, снабдяването, транспорта и военно полевите болници. – Б. ред.

дома си, постепенно бил изместен. Машините, нарастването на населението и всеобхватните промени в заетостта се превърнали в огромен социален проблем. Поради произхода и възпитанието си членовете на правителството до голяма степен не разбирали причините за болестите, които трябвало да лекуват. Те се фокусирали върху единствения поняен за тях въпрос – защитата на собствеността. В едно бързо индустриализиращо се общество повечето от тях представлявали вечните поземлени интереси. Не можели да осъществят дори умерени реформи заради маниакалния си страх от кървава революция.

След като Наполеон затворил континента за британската търговия, ответната британска блокада влошила още повече нещата. В индустриалния север и централните графства се ширела безработица. Трошенето на машини по време на лудитските бунтове от 1812 и 1813 г. разкрило пълната липса на инструменти за опазване на обществения ред. Между министерството на вътрешните работи в Лондон и мировите съдии в провинцията нямало никаква координация. Накрая безредиците били овладени единствено благодарение на умелите и резултатни действия на офицерите, командващи войските, изпратени да се разправят с бунтовниците. И в предходния осемнайсети век ниското заплащане и липсата на работа често ставали причина за повсеместни вълнения, които прераствали в метежи, винаги когато поредица от неплодородни години водела до рязко поскъпване на храната. Лошите реколти сега допълнително утежнили положението в страната. Но бунтовете от осемнайсети век като цяло приключвали много бързо. Те били потушавани с по няколко обесвания и изпращане на каторга в колониите. Недоволните, които оставали в страната, били по-склонни да обвиняват природата за неволите си, отколкото икономическата или политическата система. След Ватерло обществената нагласа била много различна. Лидерите на крайните радикали наизлезли от скривалищата си и се впуснали в непрестанна и все по-масова агитация. Организациите им, забранени по време на Френската революция, сега възникнали отново и започнали да добиват формата на политическо движение, макар все още с незначително представителство в Камарата на общините.